

13. Бистрицький Є. Конфлікт культур і філософія толерантності [Текст] / Є. Бистрицький // Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби. – К. Політична думка, 1997. – 496 с.
14. Гаджиев К.С. Политическая наука. М.: Международные отношения, 1994. – 398 с.

Ходаковський М. Д. *Политико-культурний похід в політологічному дослідженні.*

В статті розглядається підхід як методологічний інструмент наукового пізнання, розкривається можливість його використання на різних методологічних рівнях наукового дослідження. Значительные научно-методологические возможности дает использование в политологическом исследовании политико-культурного подхода. Связь культуры и политики нашла свое отражение в таких понятиях политической науки как «политическая культура», «культурполитика», «политическая аккультурация» и т.д. На общенаучном методологическом уровне политико-культурный поход это способ преодоления формально-юридического понимания политики, традиционного видения в терминах политической системы и государственно-правовых институтов.

Ключевые слова: методология науки, научное познание, методологический подход, политико-культурный подход.

Khodakivskiy M. *Political and cultural approach to political science research*

The article deals with the approach as a methodological tool of scientific cognition, it opens the possibility of its use at different levels of methodological research. Significant scientific and methodological possibilities gives the use of political studies in political and cultural approach. The ties of culture and politics were reflected in such political science concepts as «political culture», «culturepolitiks», «political acculturation», etc. In general scientific methodological level political and cultural approach is the way of overcoming formal legal understanding of politics, the traditional vision in terms of the political system and state legal institutions.

Keywords: methodology of science, scientific cognition, methodological approach, political and cultural approach.

УДК 316.347

Козлова О. М.

ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «МЕНТАЛЬНІСТЬ»

Стаття присвячена пошуку витоків ментальності. Сучасний рівень досліджень дозволяє охарактеризувати категорію «політична ментальність» відповідно до завдань політологічного наукового пошуку в галузі соціальної і психологічної детермінованості інституційної, системної і процесуальної сфери політики. Фактором, що обґрунтовує автономність і самодостатність такої категорії, є наявність відповідної предметної реальності.

Ключові слова: ментальність, менталітет, світогляд, політична свідомість.

Відомо, що люди з давніх часів, спілкуючись між собою, приглядалися одне до одного, помічали якісь характерні риси своїх сусідів і давали їм певну характеристику. Так само й кожен народ здавна відрізняв себе від інших народів. Отже, способи пізнати національні відмінності мають дуже давню історію.

«Риси характеру народу мають вплив і на його історичну долю. Національний характер став предметом вивчення у всіх культурних націй», - писав Ігор Сікорський [4, с. 66].

Ментальність (від латинського mens – розум, мислення, спосіб мислення, душевний склад) – полісемантичне поняття для визначення рівнів мислення, що не обмежується сферою усвідомленого. Вперше вживається Р. Емерсоном 1856 року, але широкого вжитку набуває лише у 20-ті роки ХХ століття, передусім у Франції, зокрема у Марселя Пруста, в третьому томі («Германт») епопеї «В пошуках втраченого часу» (1921). У науковий вжиток

запроваджено поняття «ментальність» 1922 року у книзі Л. Леві-Брюля «Примітивна ментальність», де аналізується два типи ментальності – паралогічний і логічний на основі співвідношення способів мислення австралійських та африканських племен з притаманним їм «законом партиципації» і зразками раціонального європейського мислення на засадах закону суперечності. Етапними в дослідженні проблем ментальності є праці Ж. Лефевра 30-тих років, де відокремлюється і застосовується поняття колективної та індивідуальної ментальності як специфічних, зумовлених біологічними законами, констант людського мислення. Однак системна розробка проблеми ментальності починається лише з 40-их років в працях «Антологія історії або ремесло історика» М. Блока та «Проблема зневіри в XVI столітті: релігія Рабле», написана Лефевром.

У цьому контексті ментальність постає як своєрідний корелят ідеології та утопії, як спосіб масово-індивідуального історичного мислення, бачення історії, конкретно-історична форма «колективного неусвідомленого». На відміну від ідеологічних, філософських, естетичних, етичних, науково - теоретичних рефлексивних систем, свідомо спрямованих на продукування, послідовну розробку і внесення в свідомість суспільства ідей, що утворюють лише фіксовану частину «айсберга» духовного життя суспільства, ментальність формується та функціонує значно повільніше і за «спиною свідомості» тих, хто є її носій. Ментальність є надбанням не лише інтелектуальної еліти, а й суспільства як масово-індивідуальна характеристика свідомого соціуму. Буде помилкою прирівнювання ментальності до стихійного світобачення «мовчазної більшості» суспільства, що, утворюючи основу, тривалий період залишається поза історичним волевиявленням; або ж – лише до корелята розвинутої рефлексивної свідомості як примітивного паралогічного способу мислення. Ментальність – це властивий саме певній епосі, культурі, цивілізації, спільності загальний розумовий інструмент, яким індивіди епохи володіють і користуються у неусвідомленій формі [7, с. 355].

Визначення ментальності можна поділити на кілька типів. Р. Додонов у статті «До проблеми визначення поняття «ментальність» [2, с. 11-15] налічує шість типів визначень. Перший - описові дефініції. У визначеннях цієї групи акцент робиться на перелікові всього того, що входить у ментальність (ментальність - сукупність уявлень, способів поведінки і реакцій, які безсвідомі та невідрефлексовані (Г. Теленбах). Другий тип - психологічні дефініції. Вони, в свою чергу, поділяються на два типи. Перший робить акцент на безсвідомому рівні психіки (поняття «ментальність» означає певну сукупність неусвідомлених форм світосприйняття, що вже склалися та притаманні певній групі людей, які визначають спільні риси, відносини та поведінку цих людей стосовно феноменів їхнього буття (В. Нестеренко). Другий тип психологічних дефініцій відображає думку, що менталітет - це прояв свідомого рівня психіки (ментальність - це узагальнення всіх притаманних розуму характеристик (Дж. Чаплін); ментальність - це якість розуму, що характеризує окремого індивіда або клас індивідів (більшість англомовних психологів). Третій тип - нормативні дефініції, що визначають ментальність як норми реакції, характерні для даного соціального чи етнічного утворення (ментальність - це поняття, яке визначає систему звичок свідомості (А. Дж. Тойнбі). Четвертий тип - структурні дефініції, де увага акцентується на структурі ментальних процесів (ментальність - наповнення глибинним смислом структури кількісного пояснення дійсності (Ф. Селлін); ментальність - структура, склад душі людини, соціуму, етносу, співвідношення її елементів та стан останніх (Ю. Канигін, М. Холодна). Не всі ці визначення повністю охоплюють складний феномен - ментальність. Дуже часто вони ігнорують такі його об'єктивні характеристики, як геосередовище, економічні, соціальні, політичні чинники розвитку суспільства. Останні два типи дефініцій ментальності - генетичний та історичний - намагаються уникнути такої однобокості. Генетичні дефініції концентрують увагу на походженні цього феномену. Дослідники перелічують чинники, які детермінують процес зародження та подальшого розвитку етнічної ментальності, відзначають, що природжені та соціальні чинники закріплюються в генотипній інформації, передаються спадково, забезпечуючи тим самим ментальну спадкоємність. Щодо цього

термін «ментальність» близько підходить до смислу юнгівського поняття архетипу (ментальність - етнічний та пізнавальний код (Е. Шулін)). Історичні дефініції позначають ментальність як прояв історичної пам'яті, як осад історії (ментальність - своєрідна пам'ять народу про минуле, психологічна детермінанта поведінки мільйонів людей, за будь-яких обставин вірних своєму кодові, що склався історично (І. Пантін)) [8].

«Ментальність» у наші дні належить до найбільш інтенсивно й широко вживаних науково-публіцистичних термінів, і це є причиною деякої розмитості його семантики. Здебільшого під ментальністю розуміють глибинний рівень свідомості, від якого залежить специфіка світосприймання, світобачення, орієнтація і поведінка людини (спільноти) в реальності. Іншими словами, ментальність обумовлює, визначає особливості душі, серця і розуму, вона є серцевиною того, що називають характером народу і що значною мірою робить людей українцями, євреями, німцями, турками, японцями і т. д. Такий погляд на проблему ментальності в українській політичній науці висуває Микола Костомаров.

Цікавим є трактування ментально-характерологічних особливостей народів на рівні побутової свідомості – у системах стереотипів, оцінок і самооцінок, які зафіксовані в анекдотах, прислів'ях, етнопедагогічних формулах, казках та інших жанрах фольклору. Оцінки і характеристики етносів доволі часто, якщо не завжди, не збігаються з самооцінками і самохарактеристиками, а крім того, вони не завжди однакові у різних народів щодо певного якогось етносу. Скажімо, поляків по-різному оцінюють французи і німці, угорці і чехи, українці і росіяни.

Художнє осмислення цей феномен знайшов у великій кількості образів художньої літератури. Достатньо пригадати хоча б образи циганів, москалів, євреїв, поляків, німців у співомовках Степана Руданського.

Національна ментальність виявляється і в науковому пізнанні реальності, у її філософському осмисленні. Зіставивши класичні філософські системи – французьку (Рене Декарт), англійську (Френсіс Бекон, Джон Локк), німецьку (Христіан Вольф, Георг Вільгельм, Фрідріх Гегель), українську (Г. Сковорода, П. Юркевич), – неважко пересвідчитися в тому, що кожна з них несе на собі знак національного духу, національного менталітету. Наївно вважати, що, скажімо, німецька класична філософія могла виникнути за межами Німеччини, поза контекстом німецької культури.

Ментальність – це національний тип світовідчуття, який ґрунтується на етнічних образах і символах (часто підсвідомих), що зумовлюють стереотипи поведінки, психічні реакції, оцінки певних подій чи осіб, ставлення до навколишньої дійсності. Ментальність власне становить той невлотимий феномен, що його можна назвати «духом народу».

Кожен етнос має свою емоційно-образну систему, в яку неприпустимо втручатися чужинцям, щоб не зіпсувати, не зруйнувати етнічне світобачення. Тому дослідження фольклору чи етнічної релігії народу представниками чужої національності не завжди адекватно відображає справжню сутність досліджуваних явищ через інонаціональний підхід і зовнішнє ставлення до культурних цінностей. Тобто культура народу, досліджена і описана крізь призму ментальності представника чужої нації, набуває «опосередкованого» вигляду. Правдиве відображення національної культури можливе тільки із середини, тобто від самих носіїв тієї чи іншої етнокультури [4, с. 68].

Важливо акцентувати увагу на тому, що ментальність як соціокультурний феномен є характеристикою не індивіда як автономної одиниці, а індивіда як частини певної спільноти, тобто це об'єднуючий чинник. Таким чином, можна зробити наступний висновок, що ментальність – це спільне психологічне оснащення представників певної культури, що дає змогу інтегрувати хаотичний потік різноманітних вражень у певне світобачення. Воно й визначає, врешті-решт, поведінку людини, соціальної групи, суспільства, внаслідок чого суб'єктивний «зріз» суспільної динаміки органічно включається до об'єктивного історичного процесу [5, с. 91].

Психоповедінкові архетипи виникають вже на перших етапах формування етносу. В подальшому, в ході історичного процесу, вони, безумовно, модифікуються. Проте через

зв'язок часів зберігається психоповедінковий варіант, що реалізується на спільній мовній, культурній та морально-етичній основі. Він дає змогу народу зберегти свою собі тотожність у всіх історичних перипетіях, пронести через всі «малі Апокаліпсиси» історії етнічну самосвідомість як, мабуть, єдину обов'язкову ознаку етносу. Цей інваріант і є тими важковловимими особливостями національного характеру, що зафіксовані на рівні найдавніших архетипів світосприймальної ідеології, і спонукають до роздумів, сприяють глибокому осмисленню проблем і, тим самим, пошуку об'єктивної загальнолюдської істини [5, с. 91].

Ментальність – це характеристика не одного покоління певного етносу, а риси національного характеру, що частково змінюються або доповнюються з приходом нових поколінь нащадків. Але головною характеристикою цього явища є стійкість структури глибинного рівня колективної та індивідуальної свідомості й підсвідомості. Це спільне й визначає устремління, нахили, орієнтири людей, які формуються на основі національного характеру, загально визнаних цінностей, суспільної психології. Можна відслідкувати зв'язок від ментальних характеристик до рис національного характеру та визначення національних цінностей, далі до формування особливих нахилів та інтересів, що, врешті-решт, визначає мотивацію дій і самі вчинки.

Що ж впливає на формування ментальності? В першу чергу, це географічне середовище, точніше простір, який займає національна спільнота. Потрібно визначити рівень ізоляції місця проживання, віддаленість від шляхів культурного транзиту, торгівельних мереж, міру впливу інших народів, особливості клімату тощо. Важливе значення мають і політичні інститути та соціальні структури суспільства, його власна культура, традиції, історичний шлях.

У фундаментальній праці «Історія ментальностей у Європі. Нариси з основних тем» під редакцією П. Динцельбахера до переліку великих тем, що їх повинна розглядати наука про ментальність, залучені такі: індивід, сім'я та суспільство, сексуальність та любов, релігійність, тіло та душа, хвороба, вік, смерть, страхи та надії, радість, смуток та щастя, робота і свято, комунікація, чуже і своє, влада, право, природа та навколишнє середовище, простір, час та історія. Сучасний американський філософ Р. Рорті, немов пояснюючи таку методологію, пише, що ми не можемо надати будь-якого смислу розумінню «ментальних сутностей» як сутностей онтологічно окремого виду без залучення «феноменологічних сутностей», таких, як біль тощо [6, с. 50]. Він стверджує, що навіть якщо тіло буде винищено, ментальні сутності або стани якимось чином переживуть його [6, с. 13].

«Політична ментальність, яку розуміють як неусвідомлену соціально-політичну ідентичність, одночасно і відображає, і утворює політичний менталітет – систему уявлень, цінностей, оцінок, настанов, стереотипів, упереджень, мотивів, символів, міфів, традицій, ритуалів тощо. Ця внутрішньо узгоджена та зовнішньо виражена на рівні семіотичних моделей єдність структурує політичну активність, визначаючи її форми та інтенсивність прояву» [3, с. 163].

Водночас, визначаючи політичну специфіку ментальності, представники соціо-психологічного підходу не можуть оминати увагою її підвалин в соціальному житті. Останні проявляються у вигляді смисложиттєвих орієнтацій культурної спільноти, що становлять базовий рівень формування реакцій її членів на політичну сферу. Що стосується смисложиттєвих орієнтацій, то політична ментальність виступає тут засобом визначення форми та психологічного інструментарію реалізації [3, с. 50]. Проте соціологічні орієнтації смислу життя – не єдиний чинник, що формує політичну ментальність. Рівнозначним за впливом є політико-інституційний рівень, що визначає її конкретно-ситуаційний образ. «Виростаючи з смисложиттєвих орієнтацій, політична ментальність конституюється з двох сторін – «знизу» (соціологія, мораль, філософія) та «згори» – від політичних інститутів», – вважають автори дослідження «Обличчя ментальності та поле політики» [3, с. 51].

Сучасний рівень досліджень дозволяє стверджувати, що категорія «політична ментальність» цілком відповідає завданням політологічного наукового пошуку в галузі

соціо-психологічної детермінованості інституційно-процесуальної сфери політики. Чинником, що обґрунтовує її автономність, є наявність самодостатньої предметної реальності, яка складається з окремого комплексу політико орієнтованих рис національної ментальності, котрі зароджуються та відтворюються на основі стимулів, генерованих політичною сферою [1, с. 116-117].

Однозначно визначити зміст поняття «ментальність» неможливо, оскільки не піддається раціональному тлумаченню. Це не зовнішньо виражені правила й звичаї, традиції, мова, а це більшою мірою те, що відчувається, але не усвідомлюється. Однак включає в себе й ці всі правила, звичаї, традиції, мову, світогляд тощо.

У минулому дослідження ментальності знаходили практичне застосування в роботі спецслужб з підготовки агентури для роботи за кордоном, нині – у діяльності політиків і торговельних менеджерів, які прагнуть нав'язати тому або іншому соціальному прошарку свої «цінності».

Використана література:

1. Брехаря С. Сучасні теоретичні підходи до вивчення політичної ментальності / С. Брехаря // Політичний менеджмент. — 2006. — №1(16). — С.109-117.
2. Додонов Р. А. К проблеме определения понятия ментальность / Р. А. Додонов // Придніпровський науковий вісник. — 1997. — №14(25). — С.11-14
3. Калина Н. Ф., Чёркин Е. В., Шоркин А. Д. Лики ментальности и поле политики. / Н. Ф. Калина, Е. В. Чёркин, А. Д. Шоркин. — К.: Агропромиздат Украины, 1999. — 332 с.
4. Лозко Г. С. Етнологія України. Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект. / Г. С. Лозко. — К., «АртЕК», 2001. — 304 с.
5. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К.: Довіра: Генеза, 1996. — 942 с.
6. Ротри Р. Философия и зеркало природы / Р. Ротри — Новосибирск: Изд-во Новосибирского ун-та, 1997. — С. 13, 50.
7. Філософія політики: Короткий енциклопедичний словник / Авт.-упоряд.: Андрущенко В. П. та ін. — К.: Знання України, 2002. — 670 с.
8. Макаренко Н. Поняття ментальність : етимологія, генеза та сфера вживання в українській мові [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=303>

Козлова О. Н. Определение содержания понятия «ментальность»

Статья посвящена поискам истоков ментальности. Современный уровень исследований позволяет охарактеризовать категорию «политическая ментальность» в соответствии с задачами политологического научного поиска в области социальной и психологической детерминированности институциональной, системной и процессуальной сферы политики. Фактором, что обосновывает автономность и самодостаточность такой категории, является наличие соответствующей предметной реальности.

Ключевые слова: ментальность, менталітет, мировоззрение, политическое сознание.

Kozlova O. Definitions the Meaning of "Mentality"

The article is devoted to the search for the origins of mentality. The current level of research can describe the category of "political mentality" according to the tasks of political scientific research in the field of social and psychological determinism institutional, systemic and procedural policy areas. A factor that justifies the autonomy and self-sufficiency that category is the availability of appropriate objective reality.

Keywords: mentality, mentalіty, outlook, political consciousness.